

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 40, Ağustos 2019, s. 420-426

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.5221>

Arş. Gör. Fatoş KARADAĞ

Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
fatoskaradag@cu.edu.tr

TUVACADA TEZLİK BİLDİREN TASVİR FİİLERİ¹

Özet

Türk dil ve lehçelerinde kılınışın iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki bir eylemin sınırını ve süresini belirlemektir. İkinci işlev ise eylemin oluş ve kılınış biçimini ortaya koymaktır. Bu işlevlerden ikincisi esasen bu çalışmanın konusunu yani tasvir fiillerini oluşturmaktadır. Tasvir fiilleri, eylemleri çeşitli açılardan tasvir ederek anlamı tamamlayan, betimleyen yapılardır. Tasvir fiilleri iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşan, fiil+zarf- fiil eki + yardımcı fiil şeklindeki yapılardır. Fiillerin anlamlarını değişik biçimlerde ifade eden bu yapılar Güney Sibirya Türk dillerinden birisi olan Tuvacada sayıca oldukça fazladır. Bu çalışma kapsamında ise Tuvacada tezlik bildiren tasvir yapıları incelenmiştir. Çalışmanın örneklemini Çağdaş Tuva Edebiyatından seçilen bir roman, bir öykü, bir uzun öykü ve bir antoloji kitabı oluşturmaktadır. Bu eserlerin taranması neticesinde Tuvacada tezlik bildiren tasvir fiilleri olarak -p al-, a/-u/-y ber-, -a/-y düş-, -a/-y hon-, -p kag-, -p kal-, -p id- yapıları tespit edilmiştir. Bu yapılar taranan metinlerden elde edilen cümleler ile örneklendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tasvir Fiilleri, Tezlik Fiilleri, Tuvaca

THE SWIFTNESS DESCRIPTIVE VERBS IN TUVAN

Abstract

Turkish language and dialects have two basic functions. The first is to determine the limit and duration of an action. The second function is to reveal the form of formation and rendering of the action. The second of these functions essentially constitutes the subject of this study, namely the verbs of depiction.

¹ Bu makale hazırlanırken Tuvacada Tasvir fiilleri adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

Descriptive verbs are structures that describe and complete meaning by describing actions from various angles. Descriptive verbs are constructions consisting of fusion of two separate verbs, in the form of verb + adverb-verb suffix + auxiliary verb. These structures, which express the meanings of verbs in different forms, are numerous in Tuvan, one of the Southern Siberian Turkish languages. Within the scope of this study, depiction structures reporting thesis in Tuvan were examined. The sample of the study consists of a novel, a short story, a long story and an anthology book selected from Contemporary Tuvan Literature. As a result of these works, -p al-, a / -u / -y ber -, - a / -y düş-, -a/-y hon-, -p kag-, -p kal-, -p id-structures were identified as depictive verbs reporting thesis in Tuvan. These structures are exemplified by the sentences obtained from the scanned texts. of the theory of superiority minstrels quarrel; the items reflect the superiority theory will be studied to determine the spats.

Key Words: Descriptive Verbs, Swiftness Verbs, Tuvan

1.GİRİŞ

1.1. Tasvir Fiileri

Türk dilinde ünlü ve ünsüz zarf- fiil eklerini alarak sözlük birimsel bir fiil ve kendisinden hemen sonra gelen bir ana cümlenin yüklemi olma yeteneğini yitirmiş sınırlı sayıdaki yardımcı fiilin birleşmesi sonucunda tasvir yapıları oluşur (Johanson, 2002: 93; Akt. Gökçe, 2013: 46). Bu yapılar art- fiil olarak da adlandırılmaktadır. Tasvir yapıları; yeterlilik fiilleri, tezlik fiilleri, süreklilik fiilleri, yaklaşıklık bildiren fiiller, başlama bildiren fiiller gibi kategorilere ayrılır. Bu çalışma kapsamında tezlik kategorisi incelenmiştir.

1.1.1. Tezlik Kategorisi

Tezlik kategorisi çabukluk, tezlik gösteren yapıları tasvir etmede kullanılan bir kategoridir. Tezlik kategorisi, beklenmeyen, aniden ortaya çıkan bir olayı ya da tereddütsüz olarak başarılı bir şekilde gerçekleştirilen eylemi ifade etmek için kullanılır (Demir, 2004: 109). Tezlik fiili için; Almancada *hast verbum*, Fransızcada *verbe hatif*, İngilizcede *verb of haste*, Osmanlıcada *tâcil fiili* terimleri kullanılmaktadır. Tezlik fiili; araştırmacılardan Zeynep Korkmaz tarafından zarf- fiilin üzerine çabukluk anlamı gösteren ver- tasvir yardımcı fiilinin getirilmesiyle kurulan birleşik fiil olarak tanımlanmıştır (Korkmaz, 2017: 227). Topaloğlu, tezlik fiilini -(y)I ekiyle yapılan zarf- fiillerin ardından *vermek* yarı yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşturulan ve çabukluk, kolaylık ifade eden birleşik fiil olarak tanımlamaktadır (Topaloğlu, 1989: 143). Türkçe; -a ve -p zarf-fiil ekleri farklı bakış açısına sahip gramatikal unsurlar olarak değerlendirilir. -a zarf-fiil eki bir olayı kendi içerisinde sınırlayarak ara sınırlılığa işaret ederken -p zarf-fiil eki ise kılınış türüne göre değişen ve kritik sınırın aşılmış olduğu bir noktada kavrayan art sınırlılığa işaret eder (Gökçe, 2013:45). Eski Türkçede tezlik kategorisi, -u ber- yapısıyla kurulduğu, Karahanlı Türkçesinde -u ber- ve -a ber- yapılarıyla tezlik kategorisi yapıldığı görülmektedir. Karahanlı Türkçesinde aynı zamanda -u/-ü zarf- fiili ile birlikte kullanılan bar- yardımcı fiili tezlik ifade etmek için kullanılır. Harezmi Türkçesinde -a ber- tasvir fiiliyle tezlik yapısı sağlanmaktadır. Kıpçak Türkçesinde de -a ber- tasvir fiili yapısıyla tezlik yapısı kurulmuştur. Çağatay Türkçesinde de diğer Türk dilinin diğer dönemlerinde olduğu gibi tasvir tezlik yapısı ber- yardımcı fiili ile kurulmaktadır. Asıl fiil yanına -A, -U ve -p zarf- fiil eklerini alarak tasvir yapısı oluşturmaktadır. Eski Anadolu

Türkçesinde –a /-e bırak yapısıyla *kıra bırak-* “kısa sürede çok sayıda insan öldürmek” örneğinde olduğu gibi nadiren de olsa tezlik tasvirî söz konusudur. Düşünülmeden ve özensizce yapılan işleri tasvir etmede –a /-e düş- yapısı *kuça düşmek* “kucaklayıvermek” (TS, 2593) örneğinde olduğu gibi kullanılır. Eski Anadolu Türkçesinde tezlik kategorisini ifade etmek amacıyla kullanılan temel fiil *vir-* yardımcı fiilidir. *Vir-* yardımcı fiili –i/-i ve –u/-ü zaf- fiilleri ile birleşerek tasvir fiili yapısı oluşturmaktadır. Bu yapı, tez, aniden ve acele bir şekilde olan eylemleri ifade etmek için kullanılır (Demir, 2004: 110).

1.2. Tuvalar ve Tuvaca

Tuvalar Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Tuva Özerk Cumhuriyeti’nde yaşamaktadırlar. Tuva Özerk Cumhuriyeti 170. 500 km²lik bir alana sahiptir. Tuva Özerk Cumhuriyeti’nin güneyinde Moğolistan, kuzeyinde Krasnoyarsk oblasti ve Hakas Cumhuriyeti, doğusunda Altay Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Tuva Özerk Cumhuriyeti’nin başkenti Kızıl şehridir. Tuvaların nüfusu 307,930’dur. Tuva Özerk Cumhuriyeti’nin nüfusunun % 77’sini Tuvalar oluşturmaktadır (Killi Yılmaz, 2010:173). Ayrıca Moğolistan ve Çin’de yaşayan Tuvalar da bulunmaktadır.

Tuvaca Türk dil ve lehçelerine dair yapılan tasniflerde coğrafi, etnik ve dilik ölçütlere göre çeşitli gruplarda yer almıştır. Talat Tekin tarafından yapılan tasnifte söz içi-d- fonemini koruması sebebiyle Karagas Türkçesi ile birlikte *adaq* grubunda yer almıştır (Tekin, 1989: 161). C. Schönig “Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri adlı çalışmasında Tuvacayı; Kıyı Türkçesi, Kuzey- Doğu Türkçesi, Lena- Sayan Türkçesi, Güney Sibiryalı Türkçesi başlıkları altında değerlendirmiştir (Schönig, 1999; Çev.: Sarı, 2013).

2. Tuvacada Tezlik Kategorisi

Çalışmada yapılan tarama sonucunda elde edilen tezlik bildiren yapılardaki kurucu öğeler alfabetik olarak sıralanmıştır. Tuvacada tezlik kategorisi; –p al-, –a/-y ber-, –p it-, –p hon-, –p kag-, –p kal-, –a/-y şap-, –a/-y tirt-, –a/-y ber-, –a/-y düş- yapıları ile sağlandığı tespit edilmiştir. Yapılan taramanın örneklemleri *Çiñgis Haannıñ Dujaalı Bile (tarihi roman), İyeniñ Salım-Huuzu / Doşkun Çıldarnıñ Çazı (öyküler), Uygu Çok Ulug- Hem(uzun hikaye), Çetker Çetkizi (antoloji)* adlı eserlerden oluşmaktadır.

2.1. –p al- Yapısı

İşin, oluşun çabucak yapıldığını gösteren yapılardan birisi –p al- yapısıdır. Bu yardımcı fiilin Tuvacada tezlik yapısı sağlamanın yanı sıra “bir işi kendisi için yapmak, muktedir olmak” gibi anlamlar sağladığı da görülmektedir.

- Döö ol a’ ttig **çiskaalıp algaş** çoktay berdiler (UÇUX: 192).
“Şu o atı sıraya geçiriverek ilerleyiverdiler.”
- Çoçağay ugbay çugaalaaş, kovayıp **olurup algan** (ÇÇ : 73).
“Çoçağay abla konuşarak, ayaklarının ucuna basarak oturuverdi.”
- Djamuha kara çaaskn **çemnenip algan** (ÇHDB: 157).
“Djamuha kara yalnız besleniverdi.”
- Bis am Sergey-bile çurttap dep **şıitpillerlep aldıvıs** (DHDB: 274).

“Biz şimdi Sergey ile yaşar diye karar alıverdik.”

2.2.-a/-u/-y ber- Yapısı

Bu çalışma bünyesinde yapılan tarama kapsamında tezlik kategorisinin en çok *-a /-y ber-* yapıları ile sağlandığı görülmektedir. Bu da tezlik kategorisi için Tuvacada *-a /-y ber-* yapısının en işlek kategori olduğunu göstermektedir. Bu fiil Eski Türkçe döneminde de tezlik bildirmede en çok kullanılan fiillerden birisidir (Çetin, 2018: 236).

- Çaa çıl-daa bodunuñ högleşkinneri-bile **erte bergen** (ÇÇ: 161).
“*Yeni yıla kendisinin eğlencesi, ziyafeti ile giriverdi.*”
- Hadya-doraan-na uruglar-bile ergi tanıştı deg, **oynay bergen** (DÇÇ: 65).
“*Hadya- hemencik çocuklar ile eskiden tanışmışlar gibi oynayıverdi.*”
- Kırgan- avazı ulug tıngaş, öskeer **körnü bergen** (DÇÇ: 126).
“*İhtiyar annesi büyük nefesli, başka yönde görünüverdi.*”
- Ooñ höñnü bulganıp, **kuza bergen** (ÇÇ:8).
“*Onun midesi bulanıp, kusuverdi.*”
- Saydaş şuudanga kire bergen (DÇÇ: 296).
“*Saydaş postahaneye giriverdi.*”

2.3. -a/-y düş- Yapısı

Tuvacada *düş-* fiili- *a* ve *-y* zarf-fiili ile birlikte kullanıldığında eylemin tezliğini, hızlıca gerçekleştiğini ifade eder. Fiil Tuvacada “inmek” anlamında kullanılmaktadır.

- Oon baza-la oonujejiinçe körgeş, çoortu kulburtu aarak çerge **keep düşken** (DÇÇ: 178).
“*Ona ve onun kapısına bakarak ağır ağır kurtularak yere devrilivermişti.*”
- Ol körünçük baarında sandayga **olura düşken** (DÇÇ: 212).
“*O ayna önünde sandalyeye oturuverdi.*”
- Dilenci kaday **olura düjer.** (ÇÇ: 252)
“*Dilenci hanım oturuverdi.*”
- Oruk ava aldın uurgayınıñ ergelel çeriige **kire düşken.** (UÇUX: .31).
“*Yol ana altın maden ocağının idare yerine düşüverir.*”
- İnek toor boor be, şımçeş- daa diveen, am baza bir tepken, inek mıyıstarın süvüerttir çaya kaapkaş, öndeyip turup olura katap-la **çıda düşken** (ÇÇ: 226).
“*İnek dikkat kesilerek oynayaşmayan , şimdi de tepen inek boynuzlarını kaşıyarak seslenip duraranlara (karşı) tekrar yatıvermiş.*”

2.4.-a/-y hon- Yapısı

Tuvacada *-a* ve *-y* zarf- fiil ekleriyle *hon-* “gecelemek, konaklamak” fiilinin oluşturduğu yapı tezlik anlamını sağlamaktadır. Ancak bu çalışmanın örneklemini oluşturan

eserlerde yapılan taramalarda fiile dair yalnızca bir örnek tespit edilmiştir. Bu örnek de diğer taranan eserlere göre çeşitlilik arz eden *Çetker Çetkizi* adlı antolojide yer almaktadır.

- Çogum düne karak şimmeyn, sogañaynıp **ora honar** (ÇÇ: 260).
“Aslında geceleyin gözü süsleyerek, körleşip orada geceleyiverir.”

2.5. -p kag- Yapısı

Tuvacada *-p* zarf fiili ile *kag-* fiili tezlik yapısı kurulurken kullanılan yapılardandır. Bu çalışma esnasında yapılan taramalarda bu tasvir fiil yapısının kullanım sıklığı yüksek olmayan bu fiil Tuvacada *kaar-* biçiminde de varlığını sürdürmektedir.

- Dargamnıñ “beş çüvezin” höönnüg-höön çok **tudup kagdım** (ÇÇ: 275).
“Müdürümün “beş şeyini” gönüllü- gönülsüz olusturuverdim.”
- *Ay ünüp keerge, olarnı körüp kaar* (ÇÇ: 248).
“ Ay çıktığında, onları görüvermiş.”
- Çalınlarga çağlak kıldır **artıtıp kag** (ÇÇ :250).
“Gençlere barınak olarak bırakıver.”
- Sadikten ozalday beer siler, ogluñ **çedirip kag** (DÇÇ: 297).
“Sadikten gecikiverdiniz, oğlunu yetiştiriver.”

2.6. -p kal- Yapısı

Tuvacada tezlik kategorisi için kullanılan yapılardan birisi de *-p* zarf fiili ve *kal-* fiilinin birlikte kullanımı ile oluşan yapıdır. Çalışma bünyesinde yapılan taramalarda kullanım sıklığı fazla olan fiillerdendir.

- Meeñ “soñgukçu” eşterim karakteri kılañaynıp **turgulap kalgan** (ÇÇ: 273).
“ Benim “seçmen” arkadaşlarım gözleri parlayarak duruvermiş.”
- Saydaşın pös çüvürünün diskekteri baza **örttenip kalgan** (DÇÇ: 160).
“Saydaş’ın bez pantolonunun dizleri de yanıvermişti.”
- Uruglar ooñ soondan taarzınmaan baydal-bile körüp **turup kalgan** (DÇÇ: 210).
“ Çocuklar onun arkasından yakışmayan vaziyetle görüp duruverdiler.”
- Suur artında **eenzirep kalgan** ışkaş bolgan (UÇUX: 197).
“ Köy arkasında tenhalaşırvermiş gibi oldu.”
- Ol izig inakşıl bödüün arattın ugaaninga bögü nazınında **artıp kalgan** (UÇUX: 181).
“ O sıcak sevgi saf halkın aklında bütün yaşamında kalıvermiş.”

2.7.-p id- Yapısı

Tuvacada *-p id-* fiilinin esas fiille kaynaşması sonucunda *-p ıvt,* *-p uvut-* yapısı biçimine dönüşmüştür. Bu yapı da tezlik için Tuvacada kullanılmaktadır.

- Onu kuspaañga çıra **tuduvut**, harın mıñay **ızırıvıt** a oñ soonda egeleddii- bile oşkaş kag (ÇÇ: 246).
“ *Onun kucağına çalı çırpı tutuşturuverdi, aksine bütünü ısırıverdi ondan sonra ona benzemeye başladı.*”
- Şak bo erten, duştuk oolak şarılgar çalı kıstı çalap algaş **çanıvıttar** (ÇÇ: 234).
“ *Zaman; bu sabah, nişanlı oğlan çocuğu şelaleye genç kızı çağırıp (geri) dönüverdi.*”
- A sen, bodu bodaraan dariygi, meni teg **çoruduvuttuñ** (ÇÇ: 230).
“ *Sen, kendi düşünen Tanrıça, benim gibi gidiverdin.*”
- Ergii kudu tepkiişterge deer-degbes, hüreñ çaraş şıraylıgbay, çıçıu- torgu edekteriñ hörüktekdir **ujuguvut** (ÇÇ, s.233).
“ *Dikkatsiz (şekilde) aşağı merdiven basamağına değer değmez, kahverengi güzel, sempatik ipek eteklerini döndürerek düşüverdi.*”

SONUÇ

Güney Sibirya Bölgesinde konuşulan Türk dillerinden birisi olan Tuvacada yer alan tasvir fiilleri anlam bakımından incelenmiş ve tezlik yapısı bildirenler tespit edilmiştir. Tuvacada tezlik bildiren yapılar olarak –p al-, a/-u/-y ber-, -a/-y düş-, -a/-y hon-, -p kag-, -p kal-, -p id- tespit edilmiştir. Çalışmanın başlangıcında kaynaklarda (İshakov&Palmbah,2019: 378) -a/-y zarf fiilleri ile birlikte kullanıldığında tezlik bildiren fiil olarak yer alan tırt- ve şap- fiillerine dair örneklere rastlanmamıştır. Ayrıca hon- fiiline dair ise yalnızca bir örneğe Çetker Çetkizi adlı antolojide rastlanmıştır. Yapılan taramada en fazla ber- yardımcı fiili ile kullanılan yapılar, sonrasında da kal- yardımcı fiili ile kullanılan yapılar rastlanmıştır. Yapılan incelemelerde zarf fiilin tasvir fiilin anlamını doğrudan etkilediği de görülmüştür. al- yardımcı fiili –p zarf fiili ile kullanıldığında iş ya da oluşu kişinin kendisi için yaptığını ya da işin, oluşun tezliğini –a ya da –y zarf-fiili ile kullanıldığında yeterliliği tasvir etmektedir. Ber- yardımcı fiili –p zarf- fiil eki ile kullanıldığında bir işi başkası için yapma durumunu tasvir ederken –a ve –y zarf fiilleri ile kullanıldığında oluş ya da kılışın tezliğini ifade etmektedir. Bu da gösteriyor ki yardımcı fiil kullanıldığı zarf- fiil ekiyle birlikte tasvir işlevini değiştirmektedir. Yani bir yardımcı fiil birden fazla kılış işlevi taşımaktadır. Bu durumun Tuvacada tasvir fiillerinin zenginleştiren durumlardandır.

KAYNAKLAR

- Arıkoğlu, E., & Kuular K. (2003). Tuva Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Darjay, A. (1991). Çetker Çetkizi. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- Çetin, E. (2018). Altun Yaruk'ta süreklilik ve tezlik bildiren tasvir fiillerinin Çince orijinal metindeki görünüşleri. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 215-245.
- Demir, N. (2004). Eski Türkiye Türkçesinde tasvir fiilleri. Zeynep Korkmaz Armağanı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 853 103-116.
- Gökçe, F. (2013). Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- İskahov, F. G.,& Palmbah A. A. (2019). Tuva Dili Grameri Ses ve Şekil Bilgisi. Ekrem Arıkoğlu (Çev.). Ankara: Bengü Yayınları
- Karadağ, F. (2015).Tuvacada Tasvir Fiileri. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Killi Yılmaz, G. (2010). Kuzey ve Gündeydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu. Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Yayınları.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2018). Tuva Türkçesi Grameri Metin- Söz Dizini. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz Z. (2017). Dil bilgisi Terimleri Sözlüğü (5.baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Kudajı, K. E. (1992). Uygu Çok Ulug Hem. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündür Çeri.
- Luginov N. (2011). Cingis- Haannıñ Dujaalı- Bile II. Kızıl.
- Ölmez, M. (2007). Tuvacanın Sözcükleri Eski Türkçe ve Moğolca Denkleleriyle. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Schönig C. (2013). Modern Türk dillerinin eş zamanlı tasnifi ve tarihsel yönleri. Dil Araştırmaları, sayı 12, bahar, 221-257.
- Tanova E. (2010). Doşkun Çıldarnıñ Çazı. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- (1969). Tarama Sözlüğü IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin T. (1989). Türk dil ve diyalektlerinin yeni bir tasnifi. Erdem Dergisi. c. 13 141-168.
- Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KISALTMALAR

- ÇÇ** : Çetker Çetkizi
- CHDB** : Çiñgis Haannıñ Dujaalı Bile
- DÇÇ** : İyeniñ Salım-Huuzu / Doşkun Çıldarnıñ Çazı
- TS** : Tarama Sözlüğü.
- UÇUX** : Uygu Çok Ulug- Hem.